

УДК 94 (477.86):39:001.8

**ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІВАНА ФРАНКА НА ПОКУТТІ****Михайло ПАНЬКІВ**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України, e-mail: ke@ri.if.ua
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

У статті проаналізовано фольклорно-етнографічні дослідження Івана Франка на Покутті. Звернуто увагу на збір українським письменником старовинних пісень, прислів'їв і приповідок на території історико-етнографічного регіону, які він використовував у своїх наукових розвідках та художніх творах. Частину опублікував у фундаментальному збірнику “Галицько-руські приповідки”. Автор стверджує, що І. Франко виявляв і заохочував своїх знайомих з числа місцевої інтелігенції та освічених і свідомих селян до етнографічних і фольклорних записів і досліджень. Подано короткий аналіз їхньої праці.

Ключові слова: Покуття, Іван Франко, фольклор, Оскар Кольберг, пісня, прислів'я, приповідка, “Галицько-руські приповідки”.

Фольклорно-етнографічні праці Івана Франка на Покутті дослідники спеціально не вивчали на противагу іншим історико-етнографічним регіонам Прикарпаття (Гуцульщина, Бойківщина). Про його перебування на території цього краю ми знаходимо матеріал у краєзнавчих статтях І. Білінкевича, В. Косташука, В. Полека, В. Грабовецького, М. Головатого, М. Васильчука, Б. Якимовича та ін.

Світогляд письменника і вченого І. Франка з дитинства та юнацького віку формувалася на бойківській народній культурі, в тому числі й фольклорі. Із покутським фольклором і традиційною культурою населення цього історико-етнографічного регіону вперше він познайомився у важкі дні перебування у Коломийській в'язниці від своїх співкамерників селян із с. Ціневи, що біля м. Коломия, Францішека Батовського і його брата Кароля та Яцка Сидорука із с. Чортівця Городенківського повіту. Зокрема, від Ф. Батовського він записав 30 пісень, а від Кароля – вісім.

Іван Франко познайомився із записами покутських пісень Оскара Кольберга, Василя Равлюка та ін. Ці пісні, особливо архаїчні, справили на нього велике враження, його зачарували. Тому пізніше письменник і вчений використав їх у своїх фольклорних наукових розвідках та художніх творах. Адже тогочасні покутські пісні найдовше зберегли староукраїнський мелос, інші його художні особливості не лише зберегли, а й удосконалили їх. Козацька доба (XVI–XVIII ст.) у Центральній і Східній Україні майже витіснила цей пласт української культури. На його основі виник новий напрям художньої творчості. У ній переважали сюжети, що оспівували героїзм, розповідали про історичні події і сюжети любовної лірики. У багатьох з них головною особою був козак.

Старопокутські пісні вирізнялися своєю мелодійністю, поступовим спокійним розгортанням сюжету. Багато із цих співанок виринули із пісень-хронік. Відображали вони родинно-побутові місцеві події, повагу до старших, вимоги християнської моралі тощо. Неспішна мелодія, близька до скрипкового звучання, а також до колискових пісень, діяла заспокійливо. У них відсутні раптові різні коливання голосу. Часто акцентуація окремих подій здійснювалася з допомогою кількаразового повторення окремих слів або рядків.

Збираючи пісні на Покутті протягом 1960–1980-х рр., тобто майже через століття, коли формувалася своя фольклорно-етнографічна спадщина І. Франко, ми записали 22 варіанти пісень, які були записані або використані українським письменником у своїх дослідженнях. Серед них цікаві раритетні пісні “Не мав Іван що робити”, “Вітер шумить, трава гуде”, “Пісня про мандибурку”, “Гей, а я піду”, “Ой там за горою” та ін. На жаль, багато пісень, записаних письменником, зараз на Покутті зникли, забуті. До речі, 26 пісень, зібраних І. Франком у інших місцевостях Галичини, також нами зафіксовані в багатьох покутських селах.

Мабуть, найбільше від інших регіонів І. Франко використовував покутські пісні, особливо архаїчні, у своїх наукових розвідках і художніх творах. У 1895 р. у “Житті і слові” він опублікував текст пісні “Іван і Мар’яна”, записаний від Ф. Батовського з варіантами, примітками та поясненнями¹. Пізніше І. Франко у 1907 р. спочатку друкує в “Записках НТШ”, а вдруге – 1908 р. у “Студіях над народними піснями” вийшло ціле дослідження про цю пісню. Ми утримуємося від характеристики цієї розвідки, оскільки вона вже зроблена нами у статті “Покутські пісні у творчості Івана Франка”. Як зазначав вчений, ця пісня виникла десь в кінці XV ст. У ній полонений турчином Іваночко просить дати лук і стріли, щоб вбити турка і свою зрадливу дружину, яка перейшла на бік нехриста, а також двох голубів, що сидять на дубі. І коли турчин передав лук і стріли, Іваночко вбиває його і зрадливу дружину. Цей сюжет пізніше був запозичений і поданий в “Пісні про Байду”. І. Франко доводить, що “Пісня про Іваночка (Івана) і Мар’яну” виникла на території між річками Прутом і Черемошем, тобто на прикордонні з Молдавським господарством (знаходилася під протекторатом Османської імперії), до складу якого входила Буковина². Автор наводить слова Ф. Батовського, що ця пісня призабувається, бо молодим людям вона вже не цікава, до того ж вона довга і повільна. Проте ми записали її у 1971 р., тобто через 90 років у селі Вербівцях Городенківського району... Помилився Франків респондент.

На Городенківщині ми записали дві пісні, які включені письменником до драми “Украдене щастя”³. Перша – “Ой там за горою, там за кремінною”, яка слугує ніби прологом до драми, розповідаючи про подружню нерівність. На Покутті її співали до кінця XX ст. як весільну пісню гостей. Іншу пісню “Ой там у лісі” (у нашому варіанті “Гей, а я піду”) письменник подав у самому кінці драми (передостання ява п’ятої дії). Вона належить до найархаїчніших в Україні пісень, що виникли на зламі першого і другого тисячоліття. Знову ж таки, детальніший аналіз обох пісень ми зробили у вищезазначеній статті, лише зазначимо, що у “Пісні про шандаря”, на основі якої й написано драму, нам не вдалося знайти текст цієї пісні на Покутті.

У статті “Жіноча неволя в руських піснях народних” І. Франко зазначає, що у “Пісні про шандаря” “показана жінчина – безспірно сильна характером і силою чуття”. У пісні – так, особливо у варіанті, опублікованому О. Кольбергом; у драмі, на нашу думку, Анна такою не вийшла. Твердішим за характером у пісні зображений Никола, тоді як у виставі Микола надто м’який, безвільний і перебуває повністю під впливом своєї дружини. А смертельно поранив він жандарма у стані афекту, потім знову розгубився. Вважаємо, що характери героїв пісні і драми різняться.

“Пісня про мандибурку” розповідає про неврожай картоплі у 1846–1848 рр. у Східній Галичині. Вона не набула поширення і залишилась пісню-хронікою, “хоча у 1966 р. нам вдалося її записати у с. Чернелиці Городенківського району⁴. Правда, нотного запису ні І. Франком, ні мною, не записано. Мелодія її пропала”.

У “Студіях над українськими піснями” І. Франко використовував покутські пісні. Серед них “Батько продає свою дочку турчинові”, “Брат продає свою сестру турчинові”, що було у ті часи звичайним явищем і тому про таку подію виникали спочатку пісні-хроніки, а потім вони ставали загальнопоширеними. Інші пісні з Покуття використані у його розвідках: “Ой там при долині, ой там при потоці”, “Ой що в полі за димове”, “Вітер гудить, трава шумить”. Під враженням пісні “Ой дубе, дубе кучерявий” І. Франко написав поезію “Ой ти дубочку, кучерявий” (“Зів’яле листя”, другий жмуток)⁵. Пізніше він переклав пісні “Ой дубе, дубе кучерявий” та “Ой

¹ Іван Франко, *Іван і Мар’яна*. Франко І. *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 42. (Київ: Наукова думка, 1984), 600.

² *Ibid.*, *Жіноча неволя в руських піснях народних, Вибрані статті про народну творчість*, упоряд. О. Дей. (Київ: Видавництво АН УРСР, 1955), 289.

³ *Ibid.*, *Украдене щастя*. Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. Т. 24. (Київ: Наукова думка, 1979), 419.

⁴ Респондент Попадюк Ганна, 1951 р. н. у смт Чернелиця Городенківського району, учениця 9-А класу Чернелицької СШ. Записано Паньківим М. І. у листопаді 1966 р.

⁵ Іван Франко, *Зів’яле листя. Другий жмуток*. Франко І. *Зібрання творів у 50 томах*, Т. 2. (Київ: Наукова думка, 1976), 542.

зацвіла калинонька у лузі” (польською мовою). З віршем “Ой ти дубочку, кучерявий” він часто виступав перед слухачами.

Більшість пісень І. Франко опублікував без нот. Лише окремі мелодії пісень він записував, користуючись послугами К. Квітки, М. Лисенка, Ф. Колесси. Нотний запис вони робили з його голосу.

Та найбільше покутських пісень у 1870–1880-х рр. зібрав і опублікував О. Кольберг – 509 разом із весільними та 742 коломийки і прислів'я до танців⁶. Одну предовгу пісню О. Кольберг записав від лірника на релігійно-моралістичну тему.

З цих пісень нами записано на Покутті і видано у 1960–1970-х рр. 28, більше десяти старопокутських пісень знаходяться в нашому архіві без опублікування. 15 таких пісень було надруковано, які у О. Кольберга та інших тогочасних фольклористів відсутні. Серед них одна пісня близька мелодією до розважальної весільної пісні на Півдні України, особливо у районі Гуляйполя, нині Запорізька обл. Проте її сюжет на Покутті – на похоронну тему. Йосипом Карпівим записано у с. Клубівцях Тисменицького району 12 старопокутських пісень на початку ХХІ ст.

Іван Франко позитивно сприйняв вихід у світ чотирьох частин “Рокусія” О. Кольберга⁷. Вказуючи про окремі недоліки комплексної книги, він разом із тим відзначив значущість і позитивні сторони цих покутських збірок народної фольклорної спадщини краю. Зокрема підкреслив, що це був перший етнографічно-фольклорний збірник із цього історико-етнографічного регіону. Наразі опубліковано низку збірок із записами покутських пісень, зокрема “Пісні з Покуття”, записані М. Паньківим та М. Андрусюком⁸. Останній, крім того, здійснив нотний запис більшості пісень. Й. Карпів записав і впорядкував збірку пісень з с. Клубівців Тисменицького району “Пісенна царица Марії Турик”⁹. Збірник вийшов без нот, більшість пісень покутські. Петро Свирида видав аналогічний збірник.

У другій половині ХХ ст. популяризували покутські пісні Вербівський народний хор під керівництвом Миколи Андрусяка (с. Вербівці Городенківського району), “Дністрові зорі” з м. Городенка – керівник Іван Фенючин. Сьогодні почалося відродження цих пісень через їх спів хоровими та вокально-інструментальними колективами Городенківського, Снятинського, Коломийського і Тлумацького районів Івано-Франківської обл. Протягом останніх семи-восьми років важливу роль у популяризації покутського фольклору й етнографії здійснюють бібліотечні установи Прикарпаття.

Немало прислів'їв і приповідок, зібраних І. Франком та його покутськими дописувачами, використані у його фундаментальному збірнику “Галицько-руські приповідки”. Зокрема, він згадував, що “побут у Коломії збагатив мою збірку дуже цінними приповідками”.

Приповідки і прислів'я зібрані і тут опубліковані у населених пунктах Покуття.

І. м. Коломия – 28, опубліковані у третьому томі під номерами: 3 (10) – наприклад, “Без риб не вглиб, без олію – не зомлію, а кулешу саму стешу – говорить покутянин, у якого кулеша є основою всього живлення”. У с. Вербівцях Городенківського повіту теж побутувала приповідка: “Я кулешу саму стешу”. У сусідньому селі Торговиці Городенківського повіту: “Я як наймі кулеші – плечі стануть як двері”. До речі, Анна Данилишина з тих же Вербівців (народилася на початку ХХ ст.), мати шести дочок (всі повиходили заміж, причому лише одна проживає у с. Вербівці, дві – у с. Торговиця, три – у східних областях України) і одного сина, який помер у молодому віці, у 1950-х рр. прихвалювала свою їжу: “Хліб як булка, фасулі як масло, а їстсі, як милий дух”.

Інші коломийські приповідки: 3 (14), 3 (16) – “Хоть рідка, але много”, 3 (19) – “За простибіг робити”, 3 (22), 3 (24) – “Хто не робить, той ніколи часу немає”, 3 (26), 3 (35), 3 (36),

⁶ О. Kolberg, *Pokucie. Cz. 2. Dzieła wszystkie, T. 30.* (Wrocław, Poznań: PTL, 1963), 300; Kolberg О. *Pokucie. Cz. 3. Dzieła wszystkie, T. 31.* (Wrocław, Poznań: PTL, 1963), 344.

⁷ Ibid.

⁸ *Пісні з Покуття.* Записали і упорядкували М. Андрусяк і М. Паньків. (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001), 278.

⁹ *Пісенна царица Марії Турик,* упоряд. Й. Карпів. (Івано-Франківськ: Сімик, 2012), 191.

- 3 (38), 3 (46), 3 (50), 3 (53), 3 (54) – “Руський хліб мелей, а булка в носі свище”, 3 (55), 3 (62), 3 (63), 3 (75), 3 (82), 3 (87), 3 (99), 16 (102), 2 (105), 15 (108), 2 (113), 26 (118), 3 (301) = 26;
2. с. Замулинці Коломийського повіту – 3 (5), 3 (6), 3 (20), 3 (21), 3 (33), 3 (39), 3 (44), 3 (61), 3 (66), 3 (79), 3 (89), 7 (101), 18 (104), 1 (109), 9 (111) = 15;
3. с. Цінева Коломийського повіту – 3 (5), 3 (6), 3 (16), 3 (38), 3 (40), 3 (51), 3 (52), 3 (54), 3 (95), 14 (143) = 10;
4. м. Отинія Товмацького (Тлумацького) повіту (тепер смт Отинія Коломийського району) – 3 (65) = 1;
5. м. Гвіздець Коломийського повіту – 3 (80) = 1;
6. м. Городенка – 3 (3), 3 (40), 2 (110), 3 (98), 8 (142), 3 (306) – “Не відразу Краків збудували”, 3 (397) = 7;
7. с. Вікно Городенківського повіту – 3 (30), 3 (303), 3 (7) – “Краси на стіл не подаш”, 3 (374) = 4;
8. м. Снятин – 3 (2), 3 (12), 3 (13), 3 (15), 3 (35), 3 (42), 3 (53), 3 (56) – “До сала не треба олію, бо воно й так масне”, 3 (61), 3 (68), 3 (78) – “Сволок – з’їж гімен сорок”. Ця приповідка взята, мабуть, з дитячої гри, коли один називав якийсь домашній предмет, а другий повинен подати римоване речення. Інколи обходились відомими приповідками. Наприклад, “Хата – всім багата”, “Лава – тебе з’їсть гава”, “Братура (духовка. – *М. П.*) – з печі впала притула”, “Оборіг – у твої корови один ріг” і т. д. 3 (81), 3 (82), 3 (87) – “Що найситніше – земля” (загадка). Гралися діти у відгадування загадок. Деякі з них були сороміцькі. Наводити приклади не будемо. 1 (115), 1 (124), 3 (301) – “За краденим добром голова не болить”, 3 (110), 3 (339), 3 (390) = 20;
9. с. Карлів Снятинського повіту (тепер с. Прутівка Снятинського району) – 3 (5), 20 (118), 3 (10), 3 (18), 1 (108), 25 (105) = 6;
10. с. Орелець Снятинського повіту – 3 (8), 1 (145) = 2;
11. с. Вовчківці Снятинського повіту – 3 (21) = 1;
12. с. Залуче над Черемошем Снятинського повіту (тепер с. Долішне Залуччя Снятинського району) – 3 (19) = 1;
13. с. Тростянець Снятинського повіту – 1 (106), 3 (114) = 2;
14. м. Товмач (Тлумач) – 3 (77) – “Дайте свічку та й води, бо вже очі не туди” = 1;
15. с. Пужники Товмацького (Тлумацького) повіту – 3 (42), 3 (61), 3 (83), 3 (86), 3 (119), 1 (122), 16 (143), 10 (112), 20 (116) = 9;
16. м. Тисмениця Товмацького (Тлумацького) повіту (тепер м. Тисмениця – районний центр Івано-Франківської обл.) – 3 (53), 3 (77) = 2.

Всього наведено – 111 приповідок і прислів’їв.

Крім вищеперерахованих прислів’їв і приповідок І. Франкові були передані записи Богданом Заклинським із сіл Богородчанського і Станиславівського повітів.

У перших десятиліттях ХІХ ст. М. Гошовський зібрав збірку приповідок з Коломиїщини. І. Франко не використав цей руський (український) рукопис етнографічного змісту, який тоді переховувався в академічній бібліотеці м. Краків. У цій збірці містилися приповідки з 12 населених покутських повітів.

Ще на початку ХІХ ст. робилися спроби визначити границі й дати пояснення назви “Покуття”. І. Вагилевич вірно відмежував його від Гуцульщини у статті, опублікованій у часописі чеського музею за 1838 р.¹⁰ Границею стали такі населені пункти: Надвірна – Делятин – Яблунів – Пістинь – Кути. По-різному визначили територію Покуття А. Бельовський, В. Польш, Л. Вайгель, А. Кіркор, Л. Татомір та ін. Проте їхні дослідження ґрунтувалися не на матеріальній і духовній культурі, історії, діалекті, а на випадкових матеріалах, часто тенденційних доведеннях про польську територію.

Іван Франко у статті “Етнографічна виставка у Тернополі” дав етнографічну характеристику Покуття на основі матеріальної культури (одяг, вишивка, прикраси з бісеру) він відносно правильно відзначив зону Покуття. До його складу входили теперішні Снятинський, Городенківський і Тлумацький, більша частина Коломийського і невелика частина Тисмени-

¹⁰ Русалка Дністрова, Фотокопія з видання 1837 р. (Київ: Дніпро, 1972), 133.

цького районів. До такого ж висновку майже одночасно з І. Франком дійшов О. Кольберг, який визначив цю зону на основі деяких частин жіночого одягу, його колористики. Крім того, І. Франко зазначив, що Покуття є батьківщиною герданів, які носять не лише дівчата, жінки, а й парубки. Пізніше ці межі підтвердили Б. Кобилянський на основі покутсько-буковинського діалекту та І. Могитич, аналізуючи особливості будівництва народного житла.

Перебуваючи на Покутті, І. Франко виявляв і заохочував своїх знайомих з числа місцевої інтелігенції та освічених і свідомих селян до етнографічних і фольклорних записів і досліджень. Так, Іван Сандуляк під впливом І. Франка у 1890 р. надрукував у львівському часописі "Батьківщина" історико-етнографічний нарис "Село Карлів". Розповідь І. Сандуляка на Снятинському вічі 1892 р. І. Франко використав при написанні оповідання "Історія кожуха".

Спілкуючись з українським письменником, Теофіл і Наталія Кобринські записували фольклорні та етнографічні пам'ятки. Ці рукописи нині зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника та відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України в Києві. Василь Равлюк у 1890 р. зробив детальний опис весілля у с. Орелець Снятинського повіту із цікавими етнографічними спостереженнями. Цей запис увійшов у двохтомне академічне видання з фольклору. На прохання І. Франка записували сестри Гамораківни із с. Стечеви Снятинського повіту. Пісні й казки, записані Марією Гаморак, були опубліковані у журналах "Народ" та "Жите і слово". Дочка близького знайомого І. Франка Олекси Іванчука Олена пропагувала на Снятинщині домашній промисел (ткацтво, килимарство, вишивання, кушнірство). Її чоловік Іван Голубович опублікував у "Записках НТШ" етнографічну розвідку "З народної поживи на Снятинщині".

Священик з с. Далешеве Городенківського повіту о. Іван Волошенюк, який підтримував зв'язки з І. Франком, опублікував у "Матеріалах до української етнології" (1918 р.) "Весілле у с. Далешеві Городенського повіту" і "Похоронні звичаї і голосіння в Городенківщині". М. Колцуняк записав "Весілля на Коломийщині". І. Франко активно співпрацював з відомими українськими етнографами, дослідниками народної минувшини Володимиром Шухевичем, Володимиром Гнатюком, Осипом Роздольським.

Таким чином, Іван Франко разом зі своїми послідовниками піднесли на якісно новий рівень фольклорно-етнографічне вивчення Покуття. Зібрані й частково узагальнені ними матеріали і сьогодні є цінною джерельною основою для подальшого дослідження історико-етнографічного регіону. Нині займаються вивченням цієї проблеми наукові і творчі колективи Інституту народознавства НАН України, кафедри етнології і археології та кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Городенківського етнографічного музею "Покуття", а також численна когорта краєзнавців.

IVAN FRANKO FOLKLORE AND ETNOGRAPHIC RESEARCH IN POKUTTYA

Myhailo PANKIV

State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of Etnologie and Arheologie,
Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The article analyzes Ivan Franko folklore and ethnographic research in Pokuttya. Attention is drawn to the collection of ancient songs, proverbs and contexts on the territory of the historical and ethnographic region that he used in his scientific research and artistic works. Partly published in the fundamental collection "Halys'koho-Russkie prikazki". The author states that I. Franko showed and encouraged his acquaintances from the local intelligentsia and educated and conscious peasants to ethnographic and folklore records and studies. A brief analysis of their work is given.

Keywords: *Pokuttya, Ivan Franko, folklore, Oscar Kolberg, song, proverb, proverb, "Galician-Russian proverbs"*.

REFERENCES

- Franko, Ivan. Ivan i Mar'yana. Franko I. Zibrannya tvoriv u 50 tomakh. T. 42. Kyiv: Naukova dumka, 1984, 600. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. Zhinocha nevolya u rus'kykh pisnyakh narodnykh, Vybrani statti pro narodnu tvorchist'. Uporyadkuvav O. Dey. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS, 1955, 289. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. Ukradene shchastya. Franko I. Zibrannya tvoriv u 50 tomakh. T. 24. Kyiv: Naukova dumka, 1979, 419. (in Ukrainian).
- Kolberh O. Pokuchi. Cz. 2. Dzieła wszystkie, T. 30. Vroslav, Poznan': PTL, 1963, 300;
- Kolberh O. Pokuche. Cz. 3. Dzieła wszystkie, T. 31. Vroslav, Poznan': PTL, 1963, 344. (in Poland).
- Pisenna tsaryna Mariyi Turyk, uporyad. Y. Karpiv. Ivano-Frankivs'k: Simik, 2012, 191. (in Ukrainian).
- Pisni z Pokuttya. Zapysaly i uporyadkuvaly M. Andrusyak i M. Pan'kiv. Ivano-Frankivs'k: Nova Zorya, 2001, 278. (in Ukrainian).
- Respondent Popadyuk Hanna, 1951 r. n. u smt Chernelytsya Horodenkivs'koho rayonu, uchenytsya 9-A klasu Chernelit-s'koyi SSH. Zapysano Pan'kivim M. I. u lystopadi 1966 r. Franko, Ivan. Ziv'yale lystya. Druhyy zhmutok. Franko I., Zibrannya tvoriv u 50 tomakh, T. 2. Kyiv: Naukova dumka, 1976, 542. (in Ukrainian).
- Rusalka Dnistrova. Fotokopiya z vydannya 1837 r. Kyiv: Dnipro, 1972, 133. (in Ukrainian).